

РОЛЬ АСОЦІАТИВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ТЕКСТОВІЙ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ

ЄСИПЕНКО Н. Г.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті розглядаються асоціативні зв'язки між іменем культурного концепту та супровідними до нього лексемами у художніх текстах англійської літератури XIX століття. Асоціативні зв'язки встановлюються за допомогою лінгвостатистичного методу ймовірності асоціативного вживання лексем. Робляться висновки про залежність асоціативних зв'язків від мовної особистості автора, історичної епохи, відображеної у тексті, й актуальності концепту.

Ключові слова: культурний концепт, асоціативні зв'язки, супровідні слова.

В статье рассматриваются ассоциативные связи между именем культурного концепта и сопроводительными к нему лексемами в художественных произведениях английской литературы XIX века. Ассоциативные связи определяются с помощью лингвостатистического метода вероятности ассоциативного употребления лексем. Делаются выводы о зависимости ассоциативных связей от языковой личности автора, изображенной в произведении исторической эпохи, актуальности концепта.

Ключевые слова: культурный концепт, ассоциативные связи, сопроводительные слова.

The article studies the associative connections between the concept's nominative lexeme and its adjoining lexemes in the works of English literature of the 19th century. Associative connections are established with the help of lingo-statistical method of the probable associative usage of the lexemes. The conclusions are drawn about the dependence of associative connections on the language personality of the author, historic facts depicted in the novel, the concept value in the culture.

Key words: cultural concept, associative connections, adjoining words.

Асоціативний підхід до вивчення концептів, зокрема виявлення метафоричних асоціацій, що формують образну складову в більшості лінгвокультурологічних уявленнях про концепти, широко використовується сучасними дослідниками [3, с. 7; 6, с. 109]. Сукупність метафор, що "опредметнюють" у свідомості носіїв мови абстрактні категорії, які виявляються у сполучних якість (валентностях – [7, с. 269]) імен концепту, вважається визначальною характеристикою лінгвоконцепту [5; 10; 12; 15]. Тому вивчення культурних концептів із залученням асоціативного аналізу є актуальним дослідницьким прийомом, що дає змогу виявити структурні елементи концепту.

Предметом дослідження є вербалізація англосаксонського культурного концепту GENTLEMANLINESS. Матеріалом слугують твори британських й американських письменників XIX століття.

Мета дослідження – виявити роль асоціативних зв'язків у текстовій репрезентації концепту GENTLEMANLINESS.

Завдання:

– здійснити корпусну вибірку лексеми *gentleman* та супровідних до неї слів у лексикографічних джерелах;

– провести асоціативний аналіз вживання дібраних лексем; інтерпретувати отримані статистичні дані.

Наукову новизну дослідження визначає використання інтегрованого концептуального і квантитативного аналізу вербалізованого концепту в прецедентних англійських текстах.

Як зазначає С. Г. Воркачов [2, с. 14–19], уявлення про асоціації (від лат. *associatio* – приєднувати) як про не випадкові зв'язки ідей, що зумовлені відображенням у свідомості взаємозв'язків предметів і явищ дійсності, з'явилося ще в античності й описане у працях Платона й Аристотеля, де вже виокремлювалися основні типи асоціативних зв'язків: за суміжністю, подібністю і контрастом. Основи асоціативного підходу були закладені матеріалістами XVII століття, зокрема Т. Гоббс писав: “Коли людина думає про будь-яку річ, то безпосередньо поступальна за цим думка не є цілком випадковою, як це здається” [4, с. 16–17]. Дж. Локк поділяв цю думку, зазначаючи: “Деякі наші ідеї мають природне співвідношення і зв'язок між собою” [9, с. 451]. Отже, при вираженні концепту номінативною мовною одиницею в мовній свідомості постає низка асоціацій, що зумовлені вживанням саме такої номінації.

На думку С. А. Аскольдова, художній концепт – це мисленнєве утворення, що не має чітко детермінованого зв'язку з реальною дійсністю і не підпорядковується законам логіки. Інградієнти художнього концепту об'єднуються в єдине, цілісне уявлення завдяки асоціативним зв'язкам інгерентного й адгерентного характеру [1, с. 267]. Художня цінність таких концептів залежить від адгерентно-асоціативних механізмів їх структурування. Завдяки своїй художній цінності концепти цього типу значно інформативніші, ніж інші пізнавальні концепти, оскільки, крім поняття, індукують у нашої свідомості додаткові асоціації.

У психологічному плані асоціації є основним способом організації мовної системи: парадигматика, синтагматика, тематичні поля і предметні області – все це результат “поєднання в думці” образів індивідуальної свідомості, пов'язаних відношеннями суміжності, подібності чи контрасту. В лінгвістиці асоціативні відношення як психологічні зв'язки між членами асоціативного ряду *in absentia* (те, що тепер називається парадигматикою) вирізняв Ф. де Соссюр [13, с. 156–157]. У психолінгвістиці асоціації розглядаються здебільшого як відображення системного характеру лексикону і спосіб доступу до лексичної бази даних, а асоціативний експеримент, що широко практикується психолінгвістикою, виступає як дослідницький інструмент вивчення індивідуальної і групової свідомості [7, с. 276].

У когнітивістиці асоціації використовуються для репрезентації моделей зберігання знань у пам'яті – семантичних сіток як форми “асоціативної організації зв'язків, точки перетину яких називаються вузлами” [8, с. 169]. Ці вузли асоціативної сітки утворюють одиниці “мови думки” – концепти, якими оперує людина у процесі мислення і в яких зберігається зміст її досвіду. Інтерпретація асоціативних вербальних стимулів дає можливість вивчити змістовні ознаки концептів [11, с. 15]. Асоціативні зв'язки відображають ту частину національного культурного простору, яка утворена “прецедентними феноменами”: прецедентними ситуаціями, текстами, іменами і висловлюваннями – колективними уявленнями, спільними й обов'язковими для всіх носіїв етнічної свідомості.

Дослідження, які проводяться в межах когнітивної лінгвістики, чітко показують, що концепт тісно пов'язаний з асоціативним простором – полем. При цьому асоціативне поле “відображає всі системні і несистемні зв'язки і відношення між словами” [16, с. 39]. Отже, кожне ім'я концепту володіє певним набором потенційно можливих “векторів” асоціацій. Які саме вектори обираються автором як представником національно-лінгвокультурної спільноти залежить від національно-культурної специфіки. Концепт GENTLEMANLINESS є одним з актуальних концептів англосаксонців. Цінності аристократії і джентльмена практично стали цінностями цілої нації. Класова ієрархія англійського суспільства XIX століття і джентрі зокрема задавали соціальний еталон, який орієнтував всіх членів суспільства і диктував моду на стиль життя, манеру поведінки й мовлення. Такий вагомий культурний феномен, як джентльменство не міг не відтворитися в художніх творах цього періоду. Об'ємне поняття “джентльменства” має широку асоціативну базу.

Існує низка різних підходів, за допомогою яких науковці намагаються знайти асоціативні зв'язки між одиницями чи ознаками: умовна ймовірність, умовна ентропія, різні показники асоціативності. Ми використовуємо метод точної ймовірності [17, р. 5], яка вираховується у такий спосіб:

$$P(X \geq x) = \sum_{j=x}^{\min(m,n)} \frac{\binom{m}{j} \binom{N-m}{n-j}}{\binom{N}{m}}$$

де N – кількість проаналізованих речень, M – частота лексеми імені концепту GENTLEMAN у текстах, n – вживання найчастотніших супровідних іменників, дієслів, прикметників, x – кількість речень, де *gentleman* і частотні лексеми вживались разом. Результат підрахунків показує ймовірність сумісного вживання імені концепту та конкретного частотного супровідного іменника, дієслова чи прикметника в тексті твору. Чим менший показник P , тим сильнішим є асоціативний зв'язок між двома лексемами. Розглянемо асоціативні зв'язки лексеми *gentleman* і супровідних іменників.

Як видно з таблиці 1, асоціативні іменники, що використовуються авторами в текстовому просторі художніх творів англосаксонської культури, доволі яскраво відтворюють асоціативно-вербальні ознаки концепту GENTLEMANLINESS, що сконцентровані між семантичною структурою слова *gentleman* і смисловим наповненням його асоціативних зв'язків.

Таблиця 1

Іменники з показником асоціативного зв'язку

Іменник	Показник ймовірної асоціації	Іменник	Показник ймовірної асоціації	Іменник	Показник ймовірної асоціації
satisfaction	0,006761	family	0,036911	rank	0,036911
business	0,008637	finger	0,036911	subject	0,036911
creature	0,012261	land	0,036911	estate	0,045033
name	0,027572	laughing	0,036911	intention	0,045033
lady	0,034792	month	0,036911	matter	0,045033
appearance	0,036911	point	0,036911		

Виявлені асоціативні іменники класифіковані нами в асоціативно-тематичні групи: походження / соціальний статус: *family, name, rank*; матеріальне благополуччя: *land, estate*; професійна / ділова сфера: *business, matter, subject*; зовнішність: *appearance, finger*; емоції: *satisfaction, intention, point, laughing*; коло оточення джентльмена: *lady, creature*; час: *month*.

Британське й американське суспільства в перші десятиліття XIX століття були досить різномірними з чітко окресленими класовими межами. З джентльменом, у першу чергу, асоціюється його благородне походження й матеріальні статки. В XIX столітті джентльмен починає активну підприємницьку діяльність, особливо в умовах американського суспільства, що інтенсивно на той час розвивалося.

“*And Mr. Shelby, not knowing any other way of enforcing his ideas, raised his voice, – a mode of arguing very convenient and convincing, when a gentleman is discussing matters of business with his wife*” (Harriet Beecher Stowe “Uncle Tom’s Cabin”).

Розглянемо результати асоціативного аналізу для іменника *gentleman* і супровідних дієслів.

Таблиця 2

Дієслова з показником асоціативного зв'язку

Дієслово	Показник ймовірної асоціації	Дієслово	Показник ймовірної асоціації	Дієслово	Показник ймовірної асоціації
call	0,004069	exchange	0,036911	smile	0,019429
expect	0,008604	notice	0,036911	be	0,026232
end	0,012261	ring	0,036911	stand	0,040397
read	0,042014				

Зазначені в таблиці 2 дієслова поділені на асоціативно-тематичні групи. Асоціативно-тематична група “стосунків” (*smile, exchange, notice*), включаючи найбільшу кількість асоціативних дієслів, підкреслює роль гарних манер, добропорядності у стосунках джентльмена з його оточенням і незнайомцями.

“*We meet as mortal enemies here-after – let us, like gallant gentlemen, exchange polite attentions in the meantime. Permit me to take the liberty of calling for my wife*” (W. Collins “The Woman in White”).

У 1841 році в Англії було 16 мільйонів жителів, у тому числі 1 мільйон прислуги, тому цілком обгрунтованим є асоціювання джентльмена з діями, що притаманні власнику маєтку чи господарю, який наймає служників. Спостерігаємо асоціативно-тематичну групу дієслів, що позначають “дії представника панівного класу” (*ring, end*).

“*The old gentleman growled approvingly and rang the bell for his servant*” (Oscar Wilde “The Picture of Dorian Gray”).

“Для англійців джентльмен – справді благородна людина, чесна, безкорисна, здатна наражатися на небезпеки і навіть пожертвувати собою заради тих, ким він управляє; це не тільки чесна людина, але й людина сумлінна ... Додайте ще суто англійські риси: самовладання, постійну холоднокровність, непохитність у нещасті, природну серйозність, достойне ставлення, відсутність будь-якої афектації й вихваляння”, – писав І. Тен [14, с. 137–138]. Такі очікування від представника джентльменства знайшли своє відображення в асоціативних дієсловах, ужитих авторами XIX століття, про що свідчить асоціативно-тематична група “сподівань від джентльмена” (*expect*).

“*I have no doubt myself that every explanation which can be expected from a gentleman and a man of honour, he will readily give. Sir Percival stands very high, sir – an eminent position, a reputation above suspicion – I feel quite easy about results – quite easy, I am rejoiced to assure you*” (W. Collins “The Woman in White”).

Дві останні асоціативно-тематичні групи “буття” (*be*) і “відвідування” (*call on*) репрезентовані поодинокими асоціативними дієсловами, але вони виражають важливі для джентльмена ознаки – активного члена суспільства, до порядку денного якого входять ввічливі дружні чи ділові візити або підтримання власного соціального статусу.

“*He did not leave his name, and till the next day it was only known that a gentleman had called on business*” (Jane Austin “Pride and Prejudice”).

Таблиця 3 свідчить, що асоціативний аналіз прикметників у творах XIX ст. виявив асоціативну залежність вживання лексеми *gentleman* та супровідних прикметників *gentlemanlike* та *gentlemanly*. Акцент на зв'язок імені концепту з цими прикметниками, що є його деривативами, свідчить про важливість мовної проєкції “джентльменських” ознак у творах цього часового періоду.

Таблиця 3

Прикметники з показником асоціативного зв'язку

Прикметник	Показник ймовірної асоціації	Прикметник	Показник ймовірної асоціації	Прикметник	Показник ймовірної асоціації
old	1,36E-18	noble	0,034126	gentlemanly	0,036911
pale	6,85E-07	good	0,036575	London	0,036911
young	5,23E-06	acquainted	0,036911	medical	0,036911
strange	0,003746	deceased	0,036911	pleasant	0,036911
gentlemanlike	0,004069	elderly	0,036911	spirited	0,036911
present	0,01554	fat	0,036911	stout	0,036911
close	0,04494				

Джентльменство в XIX столітті хоча і не втрачає повністю ознак дворянської приналежності, проте часто асоціюється з гідністю, достойною поведінкою, благородними вчинками людини незалежно, чи благородного вона походження, чи ні. Такі ціннісні орієнтири відтворює асоціативно-тематична група прикметників, що асоціюються з джентльменом – ознаки благородства: *gentlemanlike, noble, gentlemanly*.

“Mr. Bingley was good looking and gentlemanlike; he had a pleasant countenance, and easy, unaffected manners. His brother-in-law, Mr. Hurst, merely looked the gentleman; but his friend Mr. Darcy soon drew the attention of the room by his fine, tall person, handsome features, noble mien...” (Jane Austin “Pride and Prejudice”).

Серед інших асоціативно-тематичних груп прикметників зазначимо такі: вікові ознаки: *old, young, elderly*; опис зовнішності: *pale, fat, stout*; позитивна оцінка: *good, pleasant*; емоційний стан: *strange, spirited*; опис відстані / місцевості: *London, close*;

Прикметники *medical* та *present* не утворюють окремих асоціативно-тематичних груп, бо відображають індивідуально-авторський аспект опису джентльменства, коли справжні джентльменські якості проявляються в складних для людей ситуаціях, наприклад, у необхідності медичної допомоги або підтримки самою присутністю.

“I also obtained from him the address of the Asylum in which Anne Catherick had been confined, and a letter to the proprietor, announcing to that gentleman the return of his runaway patient to medical care” (W. Collins “The Woman in White”).

Концепт GENTLEMANLINESS характеризується широкими промовистими асоціативними образами, що у творах XIX століття найкраще відтворюються супровідними іменниками та прикметниками. Кожен художній твір репрезентує свою унікальну систему асоціацій, пов'язану з конкретним фрагментом дійсності, що залежить від мовної особистості автора, історичної епохи, сюжету, обсягу тексту, особливості авторської стилістики, історії написання та ін. Всі ці ознаки не іманентні в тексті, а є когнітивними параметрами, що репрезентуються мовними засобами і залежать від інкорпорованого культурного концепту.

Перспективним є подальше дослідження поняттєвої та ціннісної складових культурного концепту GENTLEMANLINESS, що дасть можливість моделювання його цілісної структури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : [антология] / [под ред. проф. В. П. Нерознака]. – М. : Языки русской культуры, 1997. – С. 267–279.
2. Воркачев С. Г. Вариативные и ассоциативные свойства телеономных линвоконцептов : [монография] / Сергей Григорьевич Воркачев. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 214 с.

3. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт : [монография] / Сергей Григорьевич Воркачев. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2004. – 192 с.
4. Гоббс Т. Сочинения : в 2-х т. / Томас Гоббс. – М. : “Мысль”, 1991. – Т. 2. – 736 с.
5. Голованивская М. К. Ментальность в зеркале языка. Некоторые базовые концепты в представлении французов и русских / Мария Константиновна Голованивская. – М. : Языки славянской культуры, 2009. – 376 с.
6. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
7. Красных В. В. “Свой” среди “своих” : миф или реальность? / Виктория Владимировна Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
8. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / [Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина] ; [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : МГУ, 1996. – 244 с.
9. Локк Дж. Сочинения : в 3-х т. / Джон Локк. – М. : Мысль, 1985. – Т. 1. – 453 с.
10. Пименова М. В. О типовых структурных элементах концептов внутреннего мира (на примере концепта душа) / М. В. Пименова // Язык. Этнос. Картина мира. – Кемерово : Изд-во Кемер. гос. ун-та, 2003. – С. 28–39.
11. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2001. – 212 с.
12. Сергеева Н. М. Концепты УМ, РАЗУМ в русской языковой картине мира : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Сергеева Наталья Михайловна. – Кемерово, 2004. – 192 с.
13. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Фердинанд де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 695 с.
14. Тэн И. Очерки современной Англии / Ипполит Тэн. – М. ; СПб., 1872. – 348 с.
15. Чернейко Л. О. Гештальтная структура абстрактного имени / Л. О. Чернейко // НДВШ ФН. – 1995. – № 4. – С. 73–83.
16. Чернейко Л. О., Долинский В. А. Имя СУДЬБА как объект концептуального и ассоциативного анализа / Л. О. Чернейко, В. А. Долинский // Вестник МГУ. Сер. 9 : “Филология”. – 1996. – № 6. – С. 20–41.
17. Altmann G. The nature of linguistic units / G. Altmann // Journal of Quantitative Linguistics 3. – Ludenscheid, 1996. – P. 1–7.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

18. Austin J. Pride and Prejudice [Електронний ресурс] / Jane Austin. – Режим доступу : [http://austinj.thefreelibrary.com/Pride and Prejudice](http://austinj.thefreelibrary.com/Pride%20and%20Prejudice).
19. Collins W. The Woman in White [Електронний ресурс] / W.Collins. – Режим доступу : [http://collinsw.thefreelibrary.com/The Woman in White](http://collinsw.thefreelibrary.com/The%20Woman%20in%20White).
20. Stowe H. B. Uncle Tom’s Cabin [Електронний ресурс] / Harriet Beecher Stowe. – Режим доступу : [http://stowe.hd.thefreelibrary.com/Uncle Tom’s Cabin](http://stowe.hd.thefreelibrary.com/Uncle%20Tom’s%20Cabin).
21. Wilde O. The Picture of Dorian Gray [Електронний ресурс] / Oscar Wilde. – Режим доступу : [http://wildeo.thefreelibrary.com/The Picture of Dorian Gray](http://wildeo.thefreelibrary.com/The%20Picture%20of%20Dorian%20Gray)

*Дата надходження до редакції
27.09.2012*